

ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ В ІДЕЯХ О. ШПЕНГЛЕРА

Андрущенко Т. В.

*доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології
та соціально-правових технологій
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

О. Шпенглер розглядає розвиток культури за аналогією з розвитком живого організму: вона народжується, зростає, досягає зрілості, старіє й помирає. Свідченням згасання є домінування в ній цивілізації. Цивілізація протистоїть культурі як душа протистоїть духові. Культура пов'язана з божественним началом світу, цивілізація – це людський витвір. Культура – це рух догори, постійне творче зростання, унікальний творчий імпульс. Цивілізація – вияв волі до світового панування, «облаштування поверхні землі», рух горизонтальний, кількісне збільшення. Культура – органічна, цивілізація – механічна. Домінування цивілізації означає загибель культури.

Кожна культура має свою цивілізацію. «Цивілізація є завершення. Вона слідує за культурою, як те, що стало, за становленням, як смерть за життям, як окостеніння за розвитком, як духовна старість і кам'яне й скаменяюче місто за пануванням землі й дитинством душі <...> Вона – невідворотний кінець, до неї приходять з глибокою внутрішньою необхідністю всі культури». Криза культури – це, на думку О. Шпенглера, входження її в останню стадію свого розвитку, а отже – це переддень її згасання. Криза, яка виявляється через численні зовнішні форми – втрату здатності до філософії й мистецтва, високих ідеалів, гонитву за матеріальними благами, панування нищих пристрастей, аморалізм, – зумовлена не збігом несприятливих обставин, не грою випадку. Вона є закономірним наслідком виснаження життєвих сил культури, яка, завершивши своє існування, повертається в обійми первісної душі. Криза є не лише закономірним, а й невідворотним кінцем існування культури, його останньою метою. «У «Сутінках Європи» оплакується її (культури – О. С.) доля, але немає лицарської готовності до захисту високої духовної культури перед обличчям механічно-споживацької цивілізації, що насувається, немає волі до протистояння. Навпаки, тут проводиться пропаганда похмурого фаталізму, який демобілізує дух. Шпенглерівська міфологема, витіснивши духовно-особистісне начало стихією життєво-безсвідомого і вдаючись до релятивістського знесення культури, зробила, як кажуть, свій внесок у справу нелюбої авторам цивілізації і руйнування культурно-духовних начал», – справедливо зауважує сучасний дослідник, з певної часової дистанції осмислюючи суть позиції німецького культурфілософа в питанні про кризу культури».

На думку культурологів кінця ХХ ст., О. Шпенглер хоча й видав свою працю 1918 р., ще значною мірою перебуває в полоні редукаціоністської установки, успадкованої від позитивізму ХІХ ст. Звільнитися з цього полону мислителю вдалося лише зі зміною світоглядної парадигми культурно-історичного контексту. Зокрема, ця зміна парадигм виявляється у культурологічній концепції А. Тойнбі.

А. Тойнбі визнає шпенглерівську концептуальну схему «генези-росту-занепаду» моделлю розвитку культури та поділяє позицію німецького мислителя в розумінні розвитку феноменів культури через призму понять «прогрес» та «регрес». Проте, на відміну від Шпенглера, він видається більшим оптимістом у своєму розумінні кризи культури. А. Тойнбі дає детальний аналіз тих об'єктивних і суб'єктивних факторів, які спричиняють кризу, в дусі своєї концепції Виклику.

Відповідь сформульована й викладена в історіософській праці «Дослідження історії». Згідно з цією концепцією історія – це діалог Бога і Людини. Бог ставить перед Людиною запитання, на які вона має дати відповідь, таким чином пізнаючи Божественний Закон – Логос. Життєздатність Людини виявляється в тому, наскільки їй вдається це пізнання, реальним виявом якого є створені нею цивілізації. Боже запитання ставиться у формі Виклику – певної природної або соціальної ситуації, яку людина повинна зв'язати. А. Тойнбі називає п'ять форм такого Виклику: суворий клімат, нові землі (заморська колонізація), удар, тиск, гноблення. Якщо знайдено адекватну Відповідь, – це стає стимулом розвитку специфічної форми людського існування – цивілізації, якщо ж ні – в соціальному організмі виникають аномалії, які приводять його до занепаду.

Здатністю знаходити Відповідь наділена лише еліта – «творча меншість». Якщо еліта втрачає свій творчий потенціал, вона перетворюється на «панівну меншість», і на арену життя виходить її антипод – «внутрішній пролетаріат», який прагне лише «хліба і видовищ». На рубежах ослабленої внутрішніми конфліктами цивілізації негайно з'являється «зовнішній пролетаріат» – народи, що стоять на нижчому рівні культурного розвитку і нерідко виступають в ролі «бича Божого», – і довершує її занепад.

Виникнувши як відповідь Людини на Божественне запитання, цивілізація розвивається як живий організм.

Розвиток цивілізації підпорядкований загальним законам світобудови, природним законам: пройшовши стадію народження, зростання, надлому цивілізація вступає в стадію розпаду, яку віщує криза. Проте, на відміну від О. Шпенглера, який бачить в людині лише пасивного спостерігача неunikненого катаклізму, А. Тойнбі дивиться на неї як на активний суб'єкт історії. Підпорядковуючись законам природи, людина водночас наділена здатністю самодетермінації, свободою вибору. Саме у цій здатності виявляється її причетність до вищої духовної реальності Всесвіту. Людина не може врятувати цивілізацію, приречену на загибель, але вона здатна врятувати те, що стане зерном нової – дочірньої – цивілізації. Так, мінойська цивілізація є прародителькою еллінської і сірійської, еллінська – реліктивних кельтської та скандинавської, а також західної і православної цивілізацій. Так, завдяки своєму духовному потенціалу Людина стає співучасником творчого акту Божества, підпорядкованого ритму інь і янь, ритму пісні творення, яке народжує і поглинає своє творіння; вона робить власний крок вперед у процесі піднесення світу від «міста людського» до «міста Божого», від людини до надлюдини, від цивілізації до надцивілізації царства Божого.

Отже, культурологи ХХ ст. від фаталістичного визнання неминучості занепаду культури, провісником якої виступає криза, прийшли до розуміння кризи як закономірного етапу розвитку культури (хоча, безумовно, не всі сповідують цю оптимістичну концепцію).

«Криза культури – це стан, протилежний процвітанню, – самодостатності, відчуттю внутрішнього багатства, гармонійності елементів культури. Криза – це стан занепаду, коли розладнується космос культури, коли вона втрачає своє духовно-сміслову ядро, перестає розуміти, чим вона є». За К. Ясперсом, кожен історичний тип культури мав свій Інтегратор, через який вона осмислювала світ. Таким Інтегратором в історії культури виступав міф, на зміну якому прийшла історія божественних діянь, а потім – дане в одкровеннях цілісне розуміння історії від створення світу і гріхопадіння людини до кінця світу і Страшного Суду. Можна згадати, що О. Конт свого часу давав дещо інше визначення цих інтеграторів. На його думку, такими інтеграторами виступали релігія, філософія і наука. Якщо прийняти цю схему, то стає зрозумілим, що криза сциєнтизму, яка виявила розпад смислового ядра культури Нового часу, значною мірою спричинилась до тієї культурної кризи, яку переживає наша доба. Ось як пише про це у своїй книзі «Культура постмодерну» німецький філософ

П. Козловський: «У постмодерну добу наука втратила свою функцію конституювання світогляду. Її парадигми – універсальний механіцизм, або еволюціонізм – як теорії всеосяжності самим розвитком природознавства були заперечені у своїх домаганнях на тотальність <...>. Нині мислення знову відновлює у своїх правах релігійну форму знання і метафізику, тому постмодерне мислення, залишивши позаду відстоювану О. Контом і позитивізмом послідовність епох, очевидно, повертається до міфу. Різноманітні форми духовного начала – церковні, гностичні, містичні – викликають нині до себе підвищений інтерес <...> Модерн виходив з єдиного універсального наукового методу – каузально-аналітичного.

Цю парадигму відкинули в результаті критики принципу каузальності і переходу в сфері наукової теорії від законів причинності до вірогіднісних законів.

Своєрідним свідченням цього є потяг до «художніх-форм мислення, що знайшов свій вираз у К'єркегора, Ніцше та їхніх послідовників, а також пошук глибинної філософії в самих художніх текстах (У. Еко).

Ці процеси, які відбуваються в ядрі культури, тягнуть за собою зміну самого її типу. На думку багатьох культурологів, нині відбувається перехід від культури інноваційно-креативного типу, яка сформувалась ще в добу Ренесансу – XVII ст., до культури нового типу. На зміну індустріальній цивілізації приходить постіндустріальна, інформаційна, яка потребує докорінної зміни всієї організації суспільного життя, структури суспільної свідомості, характеру, психології, мислення, типу ментальності людей, що живуть у цю добу.

Крім свого ядра, культурного інтегратора, культурний космос характеризується наявністю периферії – тих сфер культури, які з урахуванням своєї віддаленості від нього, більше розмиті, нечіткі, динамічні.

РЕЦЕНЗІЯ «СВІТОВОГО МІСТА» О. ШПЕНГЛЕРА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

Поляруш Б. Ю.

*кандидат філософських наук, доцент, кафедра філософії
Львівського національного університету імені Івана Франка*

О. Шпенглер розробляє свою концепцію «світового міста» для дослідження процесу трансформації культури в цивілізацію. Для О. Шпенглера поява «світового міста» маніфестація занепаду релігійності та період, коли матеріальні цінності починають панувати над всіма іншими. В цей час, на думку О.Шпенглера, можна спостерігати поглинання центром провінцій, загострення протистояння міста та села.

«Замість світу місто – одна точка, в якій зосереджується все життя великих країн, – тоді як все інше в'яне; замість багатого формами, зрощеного із землею народу – новий кочівник, паразит, житель великого міста, людина, абсолютно позбавлена традицій, що розчиняється в безформній масі, людина фактів, безрелігійна, інтелігентна, безплідна, сповнена глибокої відрази до селянства». [1, с. 70–71]. Як пише О. Шпенглер, «Світове місто – це космополітизм замість «батьківщини», холодний практичний розум замість благоговіння перед традицією і укладом, наукова іррелігійність як скам'янілі залишки колишньої релігії серця, «суспільство» замість держави, природні права замість придбаних. Гроші як неорганічний абстрактний чинник, позбавлений зв'язку з сутністю родючої землі,